

«مقایسه تطبیقی نیابت مهدی (علیه السلام) در تشیع و فرقه های منحرف مهدویت»

نجمه خلیلی راد^۱

چکیده

هدف دیرینه شیطان و جنود او منحرف ساختن انسان از صراط مستقیم است به گونه ای که برای رسیدن به این هدف از هیچ تلاشی فروگذار نکرده اند. یکی از حربه های شیطان برای گمراهی انسان ها در آخرالزمان ظهور جریان های انحرافی و باطل و جذب افراد به سمت معنویات کذب و مجعول در زمینه ی مهدویت است. به همین خاطر شناخت عقاید این فرقه های انحرافی بسیار مهم و ضروری است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با هدف شناخت «مقایسه تطبیقی نیابت مهدی (علیه السلام) در تشیع و فرقه های منحرف مهدویت» انجام شده است. شیوه جمع آوری مطالب به صورت کتابخانه ای می باشد. محقق در این تحقیق ابتدا به مفهوم شناسی پرداخته و در ادامه به بیان دیدگاه فرقه های منحرف مهدویت درباره مساله ی نیابت مهدی (علیه السلام) پرداخته و آنها را مورد نقد قرار داده است و به این نتایج دست یافته است: بزرگان و مؤسسان فرقه شیخیه و بابیت و بهائیت با ابداع و پیروی از نظریات بدن هورقلیایی و رکن رابع در ابتدا ادعای بابیت و نیابت خاص امام مهدی (علیه السلام) را نمودند اما در ادامه ادعای قائمیت و مهدویت نمودند. فرقه یمانی نیز با ادعای نیابت احمد بن الحسن یمانی آغاز به فعالیت نمود و در ادامه ادعاهای باطلی همچون مهدی بودن را مطرح نمود. اما شیعه امامیه با بهره گیری از تعالیم قرآن و ائمه معصوم (علیهم السلام) نیابت خاص نواب اربعه در غیبت صغری و نیابت عام فقها و علمای جامع الشرایط را در غیبت کبری قائلند.

واژگان کلیدی: نیابت مهدی (علیه السلام)، تشیع، فرقه های منحرف مهدویت.

۱. طلبه سطح دوم، مدرسه علمیه نجمه خاتون (سلام الله علیها)، صفی آباد.

مهدویت به معنای موعود باوری و اعتقاد به یک نجات بخش است که در آخرالزمان برای نجات و رهایی انسان ها و برپایی صلح و عدالت ظهور خواهد کرد. در تمامی ادیان و فرقه ها به وجود چنین شخصی بشارت داده شده است اما مصداق آن یک فرد مشخص و معین نمی باشد؛ چرا که هر کدام دیدگاه خاصی نسبت به موعود جهانی دارند. مذهب تشیع نیز در طول تاریخ از تفرقه و تشتت درامان نماند و فرقه هایی از دل این مذهب ایجاد شدند. اما اعتقاد این فرقه ها به مهدی موعود و منجی آخرالزمانی برخلاف تعالیم قرآن و اهل بیت (علیهم السلام) می باشد چرا که هر کدام با ادعای مهدویت داعیه های بزرگی در سر داشتند و در این آموزه دچار انحراف شدند.

در زمینه ی مقایسه تطبیقی نیابت مهدی (علیه السلام) در تشیع و فرقه های منحرف مهدویت تاکنون منبعی نوشته نشده است اما کتاب هایی در زمینه ی مدعیان دروغین مهدویت نوشته شده است از جمله: «مدعیان مهدویت و هزاره گرایان» از ویلیام فردریک تاکر، این کتاب که در سال ۱۳۹۷ چاپ شده است پژوهشی است درباره مبادی و سیر تکامل چهار گروه غالی بیانیه، مُغیریه، منصوریه و جناحیه در سده های دوم و سوم هجری در عراق و ایران. ویلیام تاکر، ضمن اشاره به تأثیرپذیری این گروه ها از عبدالله بن سبا و نیز مختار و کیسانیه، تمرکز ویژه ای بر نقش تاریخی - اجتماعی این گروه ها دارد، که همگی شورش هایی علیه خلفای بنی امیه به راه انداختند. نظریه محوری وی این است که این فرقه ها نخستین گروه های انقلابی هزاره گرا در تاریخ اسلام بودند که با هدف ایجاد حکومت برگزیدگان، عقاید و رویه هایی پدید آوردند که تأثیری ماندگار بر شماری از فرقه های شیعی و غیرشیعی و نیز جنبش های مذهبی شبه شیعی گذاشت. و کتاب دیگری با عنوان «مدعیان مهدویت» نوشته آقای احمد سروش که در سال ۱۳۴۸ چاپ شده است. نگارنده در این اثر، شرح حال مختصری از کسانی که در طول تاریخ اسلام، ادعای مهدویت، الوهیت و یا دین جدیدی نموده اند ارائه می دهد. از جمله مدعیان مهدویت که نامی از آنان در این مجموعه آمده است، می توان به محمد حنفیه، ابومسلم و حسن صباح اشاره کرد. مقاله ای نیز با عنوان «مهدویت و فرقه های انحرافی» از جعفر خوشنویس که در سال ۱۳۸۰ در مجله انتظار موعود چاپ شده است. نویسنده در این مقاله به بررسی فرقه شیخیه از موسس، چگونگی شکل گیری، و اعتقادات این فرقه پرداخته است.

با توجه به اینکه فرقه های انحرافی همچون شیخیه، بابیت و بهائیت و یمانی در جامعه در حال گسترش و جذب پیروان هستند و بخشی از فضای عقیدتی جامعه در زمینه ی مهدویت را تحت تأثیر قرار داده اند به همین خاطر محقق برای شناخت دیدگاه تشیع دوازده امامی با این جریان های منحرف در زمینه ی نیابت مهدی (علیه السلام) درصدد انجام این تحقیق برآمده است.

حال سؤال اساسی که در این جا مطرح می شود این است که: دیدگاه تشیع و فرقه های منحرف مهدویت درباره نیابت مهدی (علیه السلام) چیست؟

مفهوم شناسی

محقق در این قسمت قصد دارد به تعریف لغوی و اصطلاحی کلیدواژه های تحقیق بپردازد.

نیابت

نیابت در لغت به معنای بجای کسی ایستادن، جانشینی، خلافت، وکالت، برقراری در جای کسی و به عوض کسی و قائم مقامی آمده است.^۱ احتمال دارد اختصاصی به وظیفه خاص و یا تمام وظایف موکل باشد. یعنی تمام اختیارات او را دارا باشد و احتمال دارد فرد خاص از طرف موکل نیابت داشته باشند یا با ذکر برخی از خصوصیات طبقه ای با داشتن این ویژگی ها عهده دار وکالت شوند و از طرف خودشان یکی را به عنوان صاحب اختیار انتخاب کنند. این نوع از نیابت در دوره غیبت کبری توسط رهبر کبیر انقلاب امام خمینی (رحمه الله علیه) عملی شد و خبرگان رهبری این وظیفه را انجام می دهند.^۲

تشیع

شیعه در لغت بر دو معنا اطلاق می شود، یکی توافق و هماهنگی دو یا چند نفر بر مطلبی، و دیگری، پیروی کردن فردی یا گروهی، از فرد یا گروهی دیگر.^۳ و در اصطلاح به آن عده از مسلمانان گفته می شود که به خلافت و امامت بلافضل علی (علیه السلام) معتقدند، و بر این عقیده اند که امام و جانشین پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) از طریق نص شرعی تعیین می شود، و امامت حضرت علی (علیه السلام) و دیگر امامان شیعه نیز از طریق نص شرعی ثابت شده است.^۴

فرقه

فرقه «در لغت به معنی گروه مردم است و البته به معنای جدا کردن نیز آمده است.^۵ این کلمه در اصطلاح به معنای گروهی است که دارای عقیده و مذهب مشترکی باشند»^۱.

^۱ دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۲، ص ۳۰۷۸.

^۲ جوادی آملی، ولایت فقیه، صص ۱۸۹-۱۸۸.

^۳ ابن منظور، لسان العرب، ج ۸، ص ۱۸۸.

^۴ شیخ مفید، اوائل المقالات، ص ۳۵.

^۵ قرشی، قاموس قرآن، ج ۵، ص ۱۶۶.

انحراف به معنای برگشتن و به طرفی مایل شدن، کجروی و بی‌فرمانی است.^۲ و به مایل شدن از راه راست به کجراهه می‌گویند.^۳ در اصطلاح تمایل از حد وسط و گرایش به یکی از طرفین را انحراف دانسته‌اند.^۴

مهدویت

مهدویت مصدر جعلی مهدی، به معنای مهدی بودن است. در اصطلاح، اعتقاد به ظهور مهدی عجل الله فرجه را گویند که از جمله معتقدات اصولی مذهب شیعه اثنی عشری است و همان پدید آمدن حکومت عدل جهانی است.^۵

مهدویت در اصطلاح یعنی هرگونه عقیده و رفتار و گفتار و منشی که منتسب به حضرت مهدی (علیه السلام) باشد. به عبارت بهتر، باور به وجود حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف) و یقین به وجود منجی موعود. بر این اساس، خط مشی مهدوی، متفاوت خواهد بود با مسیری که همگان، رهرو آنند و مسیری که به نشان حجت خداوند مزین شده است، فارغ از بدعهدی و بدفهمی و رذایل مردود انسانی است. به عبارت بهتر، فرهنگ مهدوی، مجموعه‌ای از قوانین و خط مشی هاست که شیعیان را به صراط مستقیم فرا می‌خواند و راه و رسم انتظار را به آنان می‌آموزد.^۶

۱. پیشینه ظهور جریان های انحرافی در عصر ظهور

حقیقت آن است که سرشت حقیقت‌جوی آدمی، در پی رسیدن به «معنویتی» است که او را برای همیشه قانع و آرام کند. دنیای امروز این عطش را به خوبی دریافته اما در عمل نسخه‌هایی که عرضه می‌شود، از آن جا که جنس نیاز را دریافته‌اند، فقط خاصیت تسکین داشته‌اند و نتیجه این شده که نیازمندان به سمت «بیراهه» و «سراب» به پیش می‌تازند. کلیدی‌ترین نکته درباره جنبش‌های معنوی جدید این است که این جریان‌ها نیامده‌اند که به داد فطرت حقیقت‌خواهی و خداطلبی انسان برسند، بلکه آمده‌اند تا بشر خسته از زندگی ماشینی را آرام کنند و روان ناآرام او را تسکین دهند. به عبارتی آمده‌اند تا انسان مُدرن را با فرهنگ و تمدن جدید غربی سازگاری دهند و تحمّل او را برای پذیرش وضع

۱. ویکی اهل البیت.^۱

۲. دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۲، ص ۲۹۸۹.

۳. امینی، «خطر انحراف دانشگاه‌ها و راهکارهای عملی پیشگیری از دید امام‌خمینی»، مجله معرفت، شماره ۳۱، ۱۳۷۸.

۴. صلیبا، فرهنگ فلسفی، ص ۱۶۹.

۵. تونه ای، موعودنامه، ص ۷۱۱.

۶. تحریریه بنیادفرهنگی مهدویت، «بررسی مهدویت در لغت و اصطلاح»، تاریخ انتشار ۱۱ شهریور ۱۴۰۲، تاریخ بازبینی ۱۵ اسفند ۱۴۰۳.

موجود بالا ببرند. بنابراین در این بازار «یافتن حقیقت» اهمیتی ندارد بلکه «تحصیل آرامش» مهم است و همه برنامه‌های به ظاهر معنوی و آیین‌ها و آداب‌ها برای «حل مشکلات موجود» طراحی شده‌اند نه برای تکامل و رشد.^۱

ظهور منجی موعود، یکی از بارزترین و بدیهی‌ترین مسائل دین مبین اسلام است که مورد تأیید همه مسلمانان اعم از شیعه و سنی است. البته این بدان معنی نیست که ظهور منجی موعود، مختص به دین اسلام و مسلمین است زیرا در آیین مسیحیت نیز، اعتقاد به ظهور منجی موعود در بین مردم امری آشناست زیرا بشارت آن توسط حضرت عیسی (علیه السلام) بارها وعده داده شده است. اهمیت بالای این مسئله باعث شده که از همان آغاز، مورد سوء استفاده افراد یا گروه‌های مختلفی قرار بگیرد. آنها با اهداف و اغراض مشخص شده در جهت به انحراف کشیدن اصل مهدویت و ضربه زدن به ریشه‌ها و عقاید اصیل دینی مردم، اقدام به ایجاد فرقه‌های انحرافی می‌کردند. اما در زمان حیات ائمه اطهار (علیهم السلام)، به دلیل علم و آگاهی ایشان به اصل مهدویت، با برخورد قاطع و کوبنده ایشان، این فرقه‌ها مجال رشد و یارگیری و قدرت طلبی نمی‌یافتند، هر چند که در گوشه و کنار به حیات انگلی خود ادامه می‌دادند. این روند انحرافی به همین منوال ادامه یافت تا در عصر غیبت صغری و پس از آن یعنی در دوران غیبت کبری شرایط را مهیا دیده و از غیبت امام معصوم (علیه السلام)، نهایت سوء استفاده را کرده و به نشر و گسترش عقاید باطل خود در بین مردم پرداختند. در دوره غیبت صغری به عناوین و اشکال مختلفی همچون نیابت خاصه و نمایندگی امام زمان و سفارت ایشان اقدام به گمراهی مردم می‌کردند که البته مورد تکذیب حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) قرار می‌گرفت و هشدارهای لازم از جانب ایشان توسط نواب اربعه به مردم ابلاغ می‌شد. اما پس از فوت آخرین نایب امام زمان (علیه السلام) و آغاز غیبت کبری و به تبع آن، قطع ارتباط مردم با ایشان، این فرقه‌ها مجال مناسبی برای نشر عقاید ناصواب خود در بین مردم پیدا کردند.^۲

باتوجه به ایجاد فرقه‌های بسیاری در طول تاریخ نسبت به مساله مهدویت نویسنده قصد دارد مساله ی نیابت امام مهدی (علیه السلام) در دوران غیبت کبری را در چهار فرقه شیخیه، بابیت، بهائیت و یمانی بررسی کند سپس آنها را با دیدگاه شیعه امامیه مقایسه نماید.

۱-۱. دیدگاه فرقه شیخیه درباره نیابت مهدی (علیه السلام)

^۱ . پرسمان دانشگاهیان، «تحلیلی بر عرفان‌های نوظهور»، تاریخ انتشار ۲۰ اسفند ۱۳۹۳، تاریخ بازبینی ۱۷ اسفند ۱۴۰۳، porseman.com

^۲ . بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود (عج)، «ظهور فرقه‌های انحرافی در عصر ظهور»، تاریخ انتشار ۱۲ مهر ۱۴۰۲، تاریخ بازبینی ۲۰ اسفند

کرده و خود را اولین نفر از مهدیین می‌نامد. بنابراین، مدّعی نامبرده هیچ پایه و مستندی از نظر احادیث ندارد. علاوه بر آن، وی که خود را وصی می‌نامد، باید بداند که «وصی» بعد از مرگ موصی قیام به وظیفه می‌کند، نه قبل از مرگ او^۱.

نتیجه گیری

عنوان این تحقیق «مقایسه تطبیقی نیابت مهدی (علیه السلام) در تشیع و فرقه های منحرف مهدویت» است. استعمارگران برای گسترش دامنه قدرت خویش در سرزمین های اسلامی، مذهب تشیع را مانع مهمی بر سر راه خود دیدند به همین خاطر با بنیان نهادن فرقه های ضاله و مذاهب ساختگی در دل تشیع زمینه انحراف شیعیان را بیش از پیش فراهم نمودند. این فرقه های منحرف با ایجاد ادعاهای باطل و گمراه کننده ی خویش در اصول دین بخصوص آموزه مهدویت سعی در کاشتن تخم شک و تردید در دل منتظران مهدی (علیه السلام) نمودند تا منکر وجود امام زمان (علیه السلام) شوند و آنان را از جامعه مهدوی محروم نمایند.

محقق در این تحقیق به نتایج زیر دست یافته است:

فرقه شیخیه: مؤسس این فرقه شیخ احمد احسائی می باشد. این فرقه با ابداع اندیشه بدن هورقلیایی وجود جسم مادی امام زمان (علیه السلام) را انکار کرده چرا که نمی تواند در عالم مادی حضور داشته باشد. علاوه بر این نظریه رکن رابع نیز یکی دیگر از ابداعات این فرقه است رکن رابع یعنی در هر عصری، مرد کاملی از همه جهات غیر از امام زمان (علیه السلام) باید باشد که عالم به همه علوم و متصرف در عالم هستی و واسطه بین امام و مردم در رساندن فیوضات از امام به مردم باشد. او مرجع برای تمام مخلوقات و با وجود این شخص، شخصی از علما حق ادعای مستقل و اجتهاد ندارد^۲.

فرقه بابیت: سید محمدعلی شیرازی مؤسس این فرقه در ابتدا از شاگردان شیخ احمد احسائی بوده و با تأثیرپذیری از تعالیم شیخیه و قائل بودن به بدن هورقلیایی و رکن رابع خود را باب امام زمان (علیه السلام) معرفی نمود اما او به این ادعا بسنده نکرده و در ادامه ادعای قائمیت و مهدویت نمود.

فرقه بهائیت: بهاءالله که از طرفداران باب بود بعد از مرگ باب و اختلاف با برادرش صبح ازل فرقه بهائیت را ایجاد کرد اما از ابتدا علی محمد باب را به عنوان امام زمان و قائم معرفی نمود.

^۱. پرسمان دانشگاهیان، «فرقه یمانی»، تاریخ انتشار ۱۳ آذر ۱۳۹۸، تاریخ بازبینی ۳۰ فروردین ۱۴۰۴، porseman.com.

^۲. محمدی، «تطور مفهوم رکن رابع یا شیعه کامل در فرقه شیخیه»، فصلنامه علمی-پژوهشی شیعه شناسی، شماره ۴۳، ۱۳۹۲.

فرقه یمانی: این فرقه که توسط احمد بن الحسن گاطع ایجاد شده با ادعاهای مختلفی سعی در جذب پیروانی داشت او ابتدا خود را یمانی وعده داده شده در روایات معرفی نمود اما بعد خودش را راه ارتباط امام زمان، فرزند امام زمان و امام سیزدهم معرفی نمود.

اما در مقابل این فرقه های منحرف، شیعه امامیه با بهره گیری از تعالیم قرآن و روایات اهل بیت معصوم (علیهم السلام) به حیات مادی و جسمانی امام زمان (علیه السلام) قائل هستند. شیعیان امامیه درباره نیابت خاص و عام امام زمان (علیه السلام) اعتقاد دارند که ایشان در دوران غیبت صغری از طریق چهار نائب خاص با شیعیان در ارتباط بودند که هر چهار نفر توسط شخص ایشان تعیین شده بود. اما با آغاز غیبت کبری ایشان شیعیان را به راویان حدیث و علمای دین ارجاع داده اند و هیچ شخصی را به عنوان نائب خاص خویش در این دوران معرفی ننموده اند. علمای بزرگوار شیعه در طول تاریخ، طلایه داران پیشوایی و رهبری جامعه مسلمین و هدایت و سرپرستی آنها بوده و با بهره گیری وافر از منابع غنی قرآن و اهل بیت (علیهم السلام) و عنایات خاص حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) امر نیابت آن حضرت را عهده دار بوده و اکنون نیز در دوره غیبت کبری این وظیفه خطیر را عهده دار هستند.

فهرست منابع

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ ق.
۲. احسائی، احمد، جوامع الکلم رساله قطیفیه، بصره: مکتبه الغدیر، ۱۴۳۰ ق.
۳. احقاقی، عبدالرسول، احقاق الحق، خسروشاهی، محمد عیدی، تهران: روشن ضمیر، ۱۳۸۵.
۴. اسلمنت، جی. ای، بهاء الله و عصر جدید، علی بشیر الهی، برزیل: منشورات دار النشر البهائیه، ۱۹۸۸ م.
۵. اشراق خاوری، عبدالحمید، تلخیص تاریخ نبیل زرنندی، تهران: موسسه ملی مطبوعات امری، ۱۳۴۳.
۶. بالادستیان، محمد و دیگران، نگین آفرینش، چاپ چهل و چهارم، قم: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود، ۱۳۹۱.
۷. برنجکار، رضا، آشنایی با فرق و مذاهب اسلامی، قم: کتاب طه، ۱۳۹۳.
۸. بهاء الله، میرزا حسینعلی، حضرت نقطه اولی، (بدون مشخصات موجود در کتابخانه آثار بهائی

www.bahai.org/fa/library

۹. تونه ای، مجتبی، موعودنامه، قم: میراث ماندگار، ۱۳۸۸.
۱۰. جاسم، حسین، تاریخ سیاسی غیبت امام دوازدهم، آیت اللهی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۷.
۱۱. جوادی آملی، عبدالله، وحی و رهبری، چاپ دوم، تهران: الزهراء، بی تا.
۱۲. -----، ولایت فقیه، چاپ دوم، تهران: رجا، ۱۳۶۸.
۱۳. حرعاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه، چاپ سوم، قم: آل البيت، ۱۴۱۶ق.
۱۴. خمینی، روح الله، ولایت فقیه، تهران، موسسه نشر آثار، ۱۳۷۸.
۱۵. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، چاپ اول، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
۱۶. رشتی، سید کاظم، حجه البالغه، کرمان: چاپخانه سعادت، بی تا.
۱۷. شیخ صدوق، ابن بابویه قمی، اکمال الدین، چاپ سوم، قم: جامعه مدرسین، قم، ۱۴۱۶ق.
۱۸. شیخ مفید، محمدبن محمدبن نعمان، الارشاد، چاپ اول، قم: آل البيت، ۱۴۱۳ق.
۱۹. -----، اوایل المقالات، چاپ دوم، بیروت: دارالمفید، ۱۴۱۴ق.
۲۰. شیرازی، علی محمد، بیان فارسی، بی جا: بی نا، بی تا.
۲۱. صلیبا، جمیل، فرهنگ فلسفی، صانعی، منوچهر، چاپ اول، تهران: حکمت، ۱۳۶۶ش.
۲۲. فضایی، تحقیق در در تاریخ و فلسفه بایبگری و بهایی گری و کسروی گری، چاپ اول، بی جا: آشیانه کتاب، ۱۳۸۲.
۲۳. قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۱۲ق.
۲۴. کرمانی، محمد کریم، ارشاد العوام، کرمان: سعادت، بی تا.
۲۵. -----، رجوم الشیاطین، ابراهیمی، ابوالقاسم خان، کرمان: سعادت، ۱۳۵۲ق.
۲۶. -----، رساله سی فصل، کرمان: چاپخانه سعادت، ۱۳۶۸ق.

۲۷. مازندرانی، اسدالله، اسرار الآثار، بی جا: موسسه مطبوعات امری، بی تا.

۲۸. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، دوانی، علی، تهران: دارالکتب، ۱۳۸۴.

۲۹. مطهری، مرتضی، امامت و رهبری، چاپ دوازدهم، تهران: صدرا، ۱۳۷۰.

مقالات

۳۰. امینی، سیدمحمدعارف، «خطر انحراف دانشگاه‌ها و راهکارهای عملی پیشگیری از دید امام خمینی»، مجله معرفت، شماره ۳۱، ۱۳۷۸ ش.

۳۱. آیتی، نصرت الله، «نقد و بررسی آراء مدعیان مهدویت: با تکیه بر آراء احمد الحسن»، فصلنامه مشرق موعود، بهار ۱۳۹۲.

۳۲. عابدی، احمد، «مهدویت و فرقه های انحرافی»، مجله انتظار موعود، شماره ۲، ۱۳۸۰.

۳۳. فلاحتی، حمید، «تحلیل عقاید شیخیه در بستر سازی بابیت و بهائیت»، فصلنامه معرفت کلامی، سال اول، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۹.

۳۴. محمدی، مسلم، محمدی، محمد، «تطور مفهوم رکن رابع یا شیعه کامل در فرقه شیخیه»، فصلنامه علمی-پژوهشی شیعه شناسی، شماره ۴۳، ۱۳۹۲.

سایت اینترنتی

۳۵. www.farsi.almahdyoon.org.

۳۶. بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود (عج)، «ظهور فرقه های انحرافی در عصر ظهور»، تاریخ انتشار ۱۲ مهر ۱۴۰۲، تاریخ بازبینی ۲۰ اسفند ۱۴۰۳، mahdaviat.ir

۳۷. بهائی پژوهی، «بهائیت و ناتوانی در تطبیق علی محمد باب بر امام زمان، مهدی موعود (عجل الله تعالی فرجه الشریف)»، تاریخ انتشار ۱۵ فروردین ۱۴۰۲، تاریخ بازبینی ۱۰ فروردین ۱۴۰۴، bahairesearch.org

۳۸. پرسمان دانشگاهیان، «تحلیلی بر عرفان های نوظهور»، تاریخ انتشار ۲۰ اسفند ۱۳۹۳، تاریخ بازبینی ۱۷ اسفند ۱۴۰۳، porseman.com

۳۹. پرسمان دانشگاهیان، «فرقه یمانی»، تاریخ انتشار ۱۳ آذر ۱۳۹۸، تاریخ بازبینی ۳۰ فروردین ۱۴۰۴،
porseman.com.
۴۰. پرسمان دانشگاهیان، «فرقه یمانی»، تاریخ انتشار ۱۳ آذر ۱۳۹۸، تاریخ بازبینی ۳۰ فروردین ۱۴۰۴،
porseman.com.
۴۱. تحریریه بنیادفرهنگی مهدویت، بررسی مهدویت در لغت و اصطلاح، تاریخ انتشار ۱۱ شهریور ۱۴۰۲،
تاریخ بازبینی ۱۵ اسفند ۱۴۰۳، mahdaviat.ir
۴۲. دانشنامه مهدویت، نیابت امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، entezar.ahlolbait.com
۴۳. سوال سیتی، «دیدگاه شیخیه درباره مهدویت»، تاریخ انتشار ۳۰ دی ۱۴۰۲، تاریخ بازبینی ۲۰ فروردین ۱۴۰۴،
soalcity.ir
۴۴. مرکز ملی پاسخگویی به سوالات دینی، «رابطه شیخیه با بابیه و بهائیت»، تاریخ انتشار ۱۹ فروردین ۱۴۰۳،
تاریخ بازبینی ۱۲ اردیبهشت ۱۴۰۴، pasokhgoo.ir
۴۵. wiki.ahlolbait.com